

Szabó Ferenc SJ

A „fehér vértanú bíboros” és az Ostpolitik

– „Mindszenty történelmi szerepe” –

Ezzel a főcímmel jelent meg *Mindszenty József* (1882–1975) bíboros-érsek születésének 125. évfordulójára a *Rubicon* történelmi magazin különszáma,¹ amely a „vértanú bíboros” életművének értékelése. Balogh Margit történész két alaposabb tanulmánya² mellett – több írást közöl a Kádár-kori kommunista egyházüldözés különböző mozzanatairól, szempontjairól. Figyelemreméltó, hogy a népszerűsítő történelmi magazinban szakemberek igyekeznek most már tárgyilagosabban felmérni a Kádár-kori kommunista diktatúra valóságát, leleplezve végre a külföldön „gulyáskommunizmus” néven propagált rendszer valóságát. Mert hiába omlott össze a bolsevista rendszer, és derült fény az embertelen világméretű diktatúrára – például a nagy nyugati nyelveken és magyarul is megjelent *A kommunizmus fekete könyve*³ tanulmányai révén –, a Kádár-kor utáni nemzedék nem tudja felmérni azt a zsarnokságot. Ezt érzékelttem tavaly októberben is, amikor tapasztaltam a mai fiatalok közönyét a 60 évvel ezelőtti 1956-os forradalom és szabadságharc emlékeit felidéző közvetítéseknél. Ezeket másképp láttam én, aki mint egyetemista (és titokban jezsuita jelölt) átéltem itt Budapesten. az '50-es évek diktatúráját és az októberi forradalom nagyszerű és véres eseményeit.

Valójában az egyházüldözés a Kádár-korban már kevésbé volt kegyetlen, mint korábban, a Rákosi korszakban, az '50-es évek első felében. Ez utóbbi idősakkal – a „Mindszenty-ügyet” kivéve – a *Rubicon* mostani cikkei nem foglalkoznak.⁴ Feltűnt, hogy a szerzők között nem szerepel *Mészáros István* professzor, kiváló Mindszenty-kutató, aki számtalan esetben – a kommunista időkben is – helyreigazította a hazug és ferdítő értelmezéseket, és hozzájárult a teljesebb Mindszenty-kép kialakításához. Viszont örvendetes, hogy – több részletkérdést feldolgozó írás mellett – a különszámban már helyet kapott *Kovács*

¹ RUBICON, Történelmi magazin, „Kádár János és az egyházak” – „Mindszenty történelmi szerepe”, 2017/4; hivatkozásom a szövegben: R + *oldalszám*.

² Balogh Margit, Küldetés, Mindszenty József történelmi szerepe, R 4–13. és A harc embere, Mindszenty József bíboros-érsek humanitárius küzdelmei, R 18–25.

³ Stéphane Courtois és mások, *A kommunizmus fekete könyve, Bűntény, terror, megtolás*, Nagyvilág, 2000. – Lásd ismertetésemet a *Távlatok* 49. számában, 443 : „A kommunizmus fekete könyve – magyarul” – http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok49.htm#04Európa

⁴ Utalok például jezsuita rendtársaim, *az üldözött magyar jezsuiták vallomásaira* és az ellenük folytatott koncepciók perекre: Szabó Ferenc SJ (szerk.), *Anima Una-könyvek*, 1991, 1992, 1995, 1997, 2008 és 2009. Az *Üldözött jezsuiták vallomásai* (Budapest, 1995) franciául is megjelent: *Jésuites hongrois sous le pouvoir communiste* (Lessius, Bruxelles, 2012); lásd még Bánkúti Gábor, *Jezsuiták a diktatúrában*, JTMR–L'Harmattan, Budapest, 2011.

Gergely okleveles posztulátor ismertetése Mindszenty József bíboros szenttéavatási eljárása jelenlegi állásáról.

Mindjárt megjegyzem: hozzászólásom nem a „vértanú bíboros” boldoggá avatási eljárására vonatozik, hanem éppen a kérdéses „történeti szerepet” vizsgálja a Vatikán keleti politikája (*Ostpolitik*) összefüggésében.⁵

Mindszenty történelmi szerepe – Balogh Margit szerint

Balogh Margit kétkötetes Mindszenty-monográfiája⁶ *dilemmáját* lényegében megismétli a történelmi magazin vezető cikkének összefoglalásával. Mindszenty a negyvenes évek végén az egyházüldöző kommunista diktatúra korában „két lehetőség között választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy – ha kényszerűen is, de – tudomásul kell venni a kommunista diktatúrát és a túlélés lehetőségeit keresni, vagy a teljes elutasítást választja. Ha az előbbi mellett dönt, kiadta volna a kormányzat által nyomatékosan kért hűségnyilatkozatot, és felszólíthatta volna a híveket az együttműködési stratégia támogatására. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, a végsőig való ragaszkodás volt az elvekhez, függetlenül attól, hogy ez milyen hátrányos következményekkel jár a katolikus egyházra nézve.”(R 5)

A történész Balogh Margit, jóllehet monográfiájában is, mostani cikkeiben is (R 6–13 és 20–25) világosan megmutatja Mindszenty József, a diktatúrának ellenálló, az Egyház jogaiért, szabadságáért kiálló, az üldözöttekért küzdő főpap, valamint a hívők lelki üdvét a saját érdekei elé helyező, meg nem alkuvó lelkipásztor érdemeit. De azért az üdvtörténet természetfeletti távlatait is figyelembevevő *teológus* nem ért egyet a történész említett dilemmájának felállításával és annak indoklásával. Mert megkérdőjelezi már a leegyszerűsítő *vagy-vagy szimmetriáját* is, főleg pedig a *pozitivistá történelemszemléletet*. Ez a „dilemma” ugyanis – legalábbis burkoltan – azt sugallja, hogy a megalkuvás stratégiáját választók (a „kis lépések” reálpolitikája) magatartása célravezetőbb, „hasznosabb” az egyházi élet szempontjából, mint a (keresztény) elvekhez való ragaszkodás; mert nem veszi figyelembe, „hogy ez milyen hátrányos következményekkel jár a katolikus egyházra nézve”. Mintha az

⁵ Lásd Mindszenty-tanulmányaimból: Az *Ostpolitik*ről: Szabó Ferenc SJ, *A Vatikán keleti politikája, Az Ostpolitik színe és visszaja*, JTMR–L’Harmattan, Budapest, 2012. További tanulmányaim: *Az Ostpolitik Casaroli bíboros személyéből, Szélgjegyzetek Casaroli bíboros emlékirataiboz*, http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok49.htm#04Európa – Szabó Ferenc SJ, Egy lehetetlen vállalkozás, *Szélgjegyzetek egy Bevezetéshez, Vigilia* 2010/7. – Somorjai Ádám OSB dokumentumkötetete, a *Szentszék és Mindszenty kapcsolatával (1956–1975) foglalkozó trilógia* befejező (fél) kötete: *Mindszenty bíboros az amerikai követségen (Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegekölzések, Documenta 1963–1966, A dokumentumok a kötet II. részében 337–347. METEM, Budapest 2010.)* Szabó Ferenc SJ, Mindszenty József bíboros – apostol és vértanú, *Vasi Szemle – Mindszenty József emlékezete*, LXIX. évfolyam, 5. szám, 2015, 665–672.

⁶ *Mindszenty József (1892–1975)*, I–II., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 1570 oldal. – vö. http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/BaloghM_Mindszenty.pdf

Egyház túlélését az árulásig menő alkalmazkodás („békepapok” egy részé) biztosítaná, nem pedig a hívők közösségében élő Lélek, amint ezt a történelmi egyházüldözések mutatják. Mert egyháztanunk szerint az Egyháznak kettős arca van. Egyik a látható szervezet, a szociológiai valóság, amely a történelem viszonyosságai között vándorol bűnös tagjaival, és állandó reformra szorul. A másik a belső kegyelmi valóság, amelyet a Fő, a feltámadt Krisztus Lelke éltet. Ez a lelki oldal csak a hívő számára valóság. (Vö. II. Vatikáni zsinat, *Lumen Gentium* 8.)

Maga Balogh Margit is hivatkozik a Zsinatnak a *lelkiismeret szabadságáról* szóló tanítására (R 13, *Dignitatis humanae* 3), amelyhez én még idézem a *Gaudium et spes* 16. pontját. A történész mintegy jelezi, hogy van az igazságkeresésben és a szabad döntésben egy *harmadik út* – ez már vertikális, *nem középső!* Csakugyan a zsinat tanítása szerint az emberi személy méltóságát éppen az jelzi, hogy igazságot kereső és megismerő szellem és szabad döntéseiben; és pedig – a helyesen ítélő *lelkiismeretét követve* – végső elemzésben csak Istennek tartozik felelősséggel. Mindszenty bíboros, „Isten embere” lelkiismeretét követte szabadon (nem „kényszernek” engedve, vö. R 13), amikor Istent, Egyházát és magyar népét szolgálta hűségesen egyházkormányzó és lelkipásztori tevékenységével.

Ezért joggal írhatta a történész Balogh Margit monográfiája végén: „*Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, sző szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magasított a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, aki mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez.*”⁷

Mindszenty és az Ostpolitik

Balogh Margit a „Mindszenty-ügy” értelmezésnél a *Rubicon*-cikkben is természetesen kitér az elkerülhetetlen *Ostpolitik*ra, ezen belül VI. Pál pápa és Agostino Casaroli bíboros szerepére. (R 12–13) Anélkül, hogy ezt a bonyolult kérdést újra megvitátnám,⁸ szeretném kiigazítani azt az elterjedt vélekedést,⁹ hogy Mindszenty tevékenységét elsősorban *politikai, nem pedig lelkipásztori* szempontok vezérelték. Balogh Margit szerint Mindszenty az *Ostpolitik* „vezéráldozatává” vált.

⁷ Vö. recenziómat: Balogh Margit Mindszenty-monográfiájáról: *Kötéltánc két álláspont között, Vigilia* 2016/4, 307–311.

⁸ Lásd tanulmányaimat: Az „Ostpolitik” emlékezete, *Vigilia* 1992, 844–848; Jegyzetek az Ostpolitikról (A. Casaroliról), *Távlatok* 2008/3, 74–80; Mészáros István *Árnyak és fények* című könyvének ismertetése: *Távlatok* 2008/4, 147–150; VI. Pál és az Ostpolitik (Széljegyzetek Tornielli és Barberini monográfiáihoz), *Távlatok* 2009/3, 74–80.

⁹ A *Rubicon* ismertett számában (27–32) P. Somorjai Ádám OSB megismétli – bár kissé szelídebben – tételét, amelyet megfogalmazott a Zinner Tiborral kiadott dokumentumok (levelezés az Amerikai Követségről) értelmezésénél és korábban közzétett dokumentumok kommentálásakor, kiterjesztve azt az egész Mindszenty-életműre: a bíborost elsősorban *nem lelkipásztori, hanem politikai* szempontok vezették makacs ellenállásában. A hercegprímási címhez, közjogi méltóságához ragaszkodó főpap magatartását ez befolyásolta a Vatikánnal (VI. Pállal) szembeni álláspontjában is, amikor VI. Pál döntése folytán elveszítette a prímási címet.

Mert a Szentszék „látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősie kiállítását”, amikor tárgyalásaival, keleti politikájával elsősorban a hierarchia újbóli felépítését, a püspökök kinevezését célozta. „Ismerjük el – írja –, hogy Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működésképesége, illetve az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás.”

Ezt a kijelentést megkérdőjelezzik azok, akik közelebbről ismerik A. Casaroli szellemi hagyatékát (lásd G. Barberini monográfiáit),¹⁰ valamint a magyar hatóságokkal a Mindszenty-ügyben tárgyaló vatikáni képviselők taktikázását, így például G. Cheli kétes szerepét, aki nemcsak VI. Pált, hanem még főnökét, Casaroli bíborost is félrevezette.¹¹ A tárgyilagosságra törekvő pozitívista történész Balogh Margit – részben helyrebillentve fentebb bemutatott dilemmáját – maga is megjegyzi: „A Szentszék keleti politikájának értékelése, újragondolás ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casarolival az élen – megítélése is viták keresztjében áll. (...) Nemigen vitatja ma már senki, hogy a keleti politika eredményei a vártnál csekélyebbek voltak, a tárgyalások nehezen haladtak, a rezsimek a megállapodásokat csak részben vagy egyáltalán nem tartották be, de ettől függetlenül néhány érseket kineveztek, bebörtönzött embereket kiengedtek. Ez még igen távol állt a vallásszabadságtól, de az egyházak »állagromlása« lelassult.” (R 12–13)

Ezek után nyugodtan megismétlem, amit az *Ostpolitik*ről írt könyvemben megállapítottam : Mindszenty bíboros 1971-es – Zágon Józseffel megfogalmazott – *Pro memoria*ja a Szentszék keleti politikájáról, az egyházüldöző rendszerről hű képet festett. Egyébként a valós helyzetet jól látta korábban is az amerikai követségen töltött félrabságban is. Azért akarta mindenáron kiadni *Emlékiratait* is, hogy a szabad világ értesüljön a kommunista diktatúra valóságáról.¹² Itt csak felsorolásra szorítkozom:

1. Elvileg nem vonja kétségbe a Szentszék és a kommunista államok kapcsolt keresését, mert az a tény, hogy a Szentszék figyeli az egyház helyzetét, mérséklőleg hathat az elnyomókra. A Szentszéknek kötelessége keresni minden alkalmat, hogy az elnyomott egyházak sorsát enyhítse. 2. Az egyház jövője ezekben az országokban attól függ, hogy mennyiben sikerül a hitet átmenteni a jövő nemzedékek számára.

¹⁰ Vö. Szabó Ferenc SJ, *A Vatikán keleti politikája közéről, Az Ostpolitik színe és visszája*, JTMR–L’Harmattan, Budapest, 2012 (itt további irodalom); Agostino Casaroli, *A türelem vértanúsága, A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, SZIT, Budapest, 2001, 151–171.; Giovanni Barberini, *L’Ostpolitik della Santa Sede, Un dialogo Lungo e faticoso*, Il Mulino, Bologna, 2007, 181–218.; uő, *La politica del dialogo, Le carte Casaroli sull’ Ostpolitik vaticana*, Il Mulino, Bologna, 2008, 19–215.

¹¹ Lásd erről tanulmányomat : Megjelent Mindszenty bíboros Emlékiratainak teljes változata. Giovanni Cheli (1918–2013) és a Mindszenty-ügy megoldása

http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Mindszenty_Emlékiratai.pdf

¹² *A Vatikán keleti politikája közéről, Az Ostpolitik színe és visszája*, 133–142. Vö. *Távlatok* 23–24 (1995), 3–4 és 404–411. A teljes szöveget közli: Adriányi Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország, A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest, 2004, 125–134.

Elsőrendű fontosságúak: az iskolai és templomi hitoktatás, a keresztény igazságok terjesztése iskolai, plébániai, családi szinten vagy a sajtó útján. 3. Súlyos mulasztás, hogy a Szentszék nem tájékoztatja a közvéleményt az elnyomott egyházak igazi helyzetéről. 4. Úgy tűnik, hogy a szentszéki diplomácia fő célja a hierarchia életben tartás, püspöki székek betöltése. De a kinevezéseknek csak akkor van értelme, ha van már biztosítva a főpásztorok működésének szabad lehetősége. 5. Az ún. papi békemozgalom a kommunista rendszer szerve az egyház belső szétzüllesztésére. 6. A kommunisták terve, hogy a vallást és az egyházat kiirtják, nem változott, csak finomultak módszereik. 7. A szentszéki diplomáciának segítenie kell az ateista rendszerben élő pásztorokat és híveket az igazi keresztény tanúságtételben.¹³

Egyik üldözött, bebörtönzött vezető rendtársammal mindezt így foglalhatjuk össze: *Úgy éreztük, hogy a diplomácia egyháza (= a szentszéki diplomácia) megfélekezett a vértanúk egyházáról.*

Befejezésül egy tanúságtétel

Abból a beszélgetésből idézek, amelyet *Bábel Balázs* kalocsa-kecskeméti érsekkel készítettem a Vatikáni Rádió részére Mindszenty József bíboros halálának 40. évfordulóján a „Fehér vértanúról”. (Elhangzott 2015. június 2-án.)

„A mai napig kihatással van Mindszenty József bíborosnak életműve a magyar katolikus egyház életére. Hogy nem süllyedtünk még mélyebbre a kommunizmus alatt, az neki is köszönhető. Még az amerikai fogsága idején és külföldi tartózkodása alatt is erőt adott. Az én nemzedékem számára Mindszenty bíboros nagy eszmény. (...) A vértanúknak az igazsága, hősiessége mentette meg a magyar katolikus egyházat. Számunkra a legfájdalmasabb az volt, hogy a diplomáciai kapcsolatok mindig úgy csengtek le a sajtóban, a médiában, hogy minden rendben van. Ennek ellenére mi kisemberek állandóan éreztük az üldöztetést. Persze lehet azt mondani, hogy „*supremalex: salus animarum*”, a legfontosabb törvény a lelkek üdvössége, de éppen azokat hagyták sokszor cserben, akik kitartottak (...) mindennapjaikban, hitoktatási beíratások alkalmával, a hivatalban stb. (...) Ha így tekintek arra az időszakra, akkor Mindszenty bíboros vértanúságának kell igazat adnom, elismerést adnom. (...) Amikor a Szabad Európa Rádió közvetítése révén részleteket hallottam Mindszenty bíboros *Emlékirataiból* a hetvenes évek közepén, elborzadtam, átéltem a kihallgatásának történetét –, hogy mit kellett szenvednie a hetekig tartó kínzatástól, megveretéstől, megaláztatástól; átéltem fájdalmait, hogy mit kellett szenvednie a magyar egyházért. Én, bár már a

¹³ A „*Pro memoria*” történetéről lásd Somorjai Ádám közlését és Mészáros István jegyzetét a *Távlatokban*, 76/266. <http://www.tavlatok.hu/76/76rooma.htm> – Mészáros István megjegyzése. „Egyébként az 1995-ben közzétett *Pro Memoria* és a jelen számban olvasható *Pro Memoria* között semmiféle tartalmi, tematikai kapcsolat nincs: az a magyar egyház kommunizmus alatti helyzetéről szól, ez pedig Mindszenty friss sérelmeiről a Szentszék részéről. Ez utóbbiban egy harmadik *Pro Memoria*ról is szó esik, amely – a szakirodalomból tudjuk – 1971. június 25–27-én keletkezett a budapesti amerikai követségen.

puha diktatúrában éltem, volt fogalmam arról, hogy mit jelent egy rendőrségi kihallgatás. (...) Egyszer a püspöki karban mondtam: mi összesen nem bíránk ki azt a szenvedést, amit neki egymagának kellett kiállnia. Mindszenty bíboros személye a legnagyobb megbecsülésnek örvend a hívők körében. Lehet, hogy akadozik a boldoggá avatási eljárás, de számomra a Bíboros boldog, és szent is.”

*

II. János Pál pápa jelentette ki 1991-ben Esztergomban, Mindszenty József sírjánál:
„Egy nagy lelkipásztor méltóságával hordozta a fejére helyezett tőviskoronát. Olyan magasztos egyházi személy emlékét hagyta ránk, aki hosszú éveken át tudott imádkozni és szenvedni népéért.”